

**ABDURAUUF FITRATNING “MUXTASAR ISLOM TARIXI”
ASARIDAGI MILLIY O‘ZLIKNI ANGLASHDAGI QARASHLAR**

Elboyev Farxod Xolmaxmat o‘g‘li

TDIU assistant o‘qituvchisi

[Tel: +998909539656](tel:+998909539656)

Ahmedov Bahodir Baxtiyor o‘g‘li

TDIU Iqtisodiyot yo‘nalishi talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Jadidchilikning mashhur namoyondalaridan biri Abdurauf Fitratning “Muxtasar islom tarixi” risolasi haqida ma’lumotlar keltirilgan. Fitrat o‘z risolasida xalqning, millatning o‘zligini anglashga qaratilgan islom dini qisqacha tarixini o‘rganishga harakat qilindi.

Kalit so‘zlar: “Muxtasar islom tarixi”, Islom, “saodat” davri, Roshidun xalifalari, ummaviylar, abbosiylar.

АННОТАЦИЯ

В данной статье содержится информация об Абдурауфе Фитрате, одном из известных представителей джадидизма, в его книге «Краткая история ислама». В его трактате «Фитрат» была предпринята попытка изучения краткой истории ислама с целью понимания самобытности народа и нации.

Ключевые слова: «Краткая история ислама», ислам, эпоха «счастья», рошидунские халифы, уммавиты, Аббасиды.

ABSTRACT

This article presents information about the treatise "A Brief History of Islam" by Abdurauf Fitrat, one of the famous representatives of Jadidism. In his treatise, Fitrat attempted to study a brief history of Islam aimed at understanding the identity of the people and the nation.

Keywords: “A Brief History of Islam”, Islam, the “Blessed” era, the Rightly Guided Caliphs, the Umayyads, the Abbasids.

Yosh avlod tarbiyasi haqida gapirganda, Abdurauf Fitrat bobomizning mana bu fikrlariga har birimiz, ayniqsa, endi hayotga kirib kelayotgan o‘g‘il-qizlarimiz amal qilishlarini men juda-juda istardim: “Xalqning aniq maqsad sari harakat qilishi, davlatmand bo‘lishi, baxtli bo‘lib izzat-hurmat topishi, jahongir bo‘lishi yoki zaif bo‘lib xorlikka tushishi, baxtsizlik yukini tortishi,

e'tibordan qolib, o'zgalarga tobe va qul, asir bo'lishi ularning o'z otanalaridan bolalikda olgan tarbiyalariga bog'liq".

**Shavkat Mirziyoyev
O'zbekiston Respublikasi Prezidenti¹**

KIRISH.

Fitrat (1886-1938) o'z davrining mashhur ma'rifatparvar insonlaridan biri bo'lib, o'zbek milliy uyg'onish harakatida muhim rol o'ynagan. U Turkiston xalqining milliy o'zligini anglashiga xizmat qiluvchi ko'plab asarlar yozgan, jumladan "Muxtasar islom tarixi"² kabi diniy-ma'rifiy kitoblar ham mavjud. Fitrat Islom dinini nafaqat diniy nuqtai nazardan, balki uning jamiyatdagi o'rni, ma'naviyati va madaniyatiga bo'lgan ta'sirini ham chuqur tahlil qilgan. Fitrat o'zining "Muxtasar islom tarixi" asarida Islomning paydo bo'lishi, uning dastlabki davrlari va musulmon jamoatining shakllanish jarayonlari haqida qisqa, ammo mazmunli tarixiy ma'lumot beradi. Ushbu asar mustabid tuzum davrida ota bobolarimizni milliy o'zlikni anglashida Islom dini muhimligini bilgan holda, Islom tarixiga qiziqqan o'quvchilarga diniy va tarixiy bilimlarni yetkazish maqsadida yozilgan. Fitrat bu asarida Muhammad (s.a.v.) hayoti, ilk musulmon jamoasi va Islomning birinchi davridagi muhim voqealar haqida muhim manbalardan olingan ma'lumotlarni qisqacha, lekin aniqlik bilan taqdim etadi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Fitratning «Muxtasar islom tarixi» asarini yurtimiz tadqiqotchi olimlaridan filologiya fanlari doktori, professor Hamidulla Boltaboyev³ o'z tadqiqotlarida o'rganib chiqib, o'sha davr islom tarixi bo'yicha asarlar yozgan Mahmudxo'ja Bexbudiy (1914), Abdulla Avloniy⁴, Alixonto'ra Sog'uniy kabi jadidchilik namoyondalari yozgan asarlaridan Fitratning asari voqealarning aniq, jonli ifodasi, millatparvarlik ruhi tasvir qatiga singlirilgani va xolis yozilgani bilan ulardan farqlanad.⁵

Fitratning «Muxtasar islom tarixi» asarini o'rganish orqali diniy va ma'rifiy islohotlar haqida aniq tahlil qilish mumkin. U asosan o'sha davrda hukmron bo'lgan diniy muhitning chuqur tahlilini beradi. Kitobdagi asosiy fikrlaridan biri shuki,

¹ Shavkat Mirziyoyev. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. –T.: "O'zbekiston", 2017 yil. 124-bet // Hamidulla Boltaboyev. Abdurauf Fitrat. –Toshkent.: "Yoshlar nashriyot uyi". 2022 yil. 3-bet

² Фитрат А. Танланган асарлар: 6-жилдлик. 5-жилд. – Тошкент.: Маънавият, 2010 йил. 36-бет

³ Абдурауф Фитрат. Мухтасар ислом тарихи(сўзбоши муал. ва таржимон Ҳ.Болтабоев). –Т.: «Янги аср авлоди», 2004

⁴ Абдулла Авлоний. Мухтасар тарихи анбиё ва тарихи Ислom(нашрга тайёрловчи, изох. ва сўнгсўз муал. Р. Баракаев). –Т.:«ТИУ» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2008.

⁵ Абдурауф Фитрат. Мухтасар ислом тарихи(сўзбоши муал. ва таржимон Ҳ.Болтабоев). –Т.: «Янги аср авлоди», 2004

Islomning ilk davrlari, ya'ni Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.) davri va to'rt xalifa (Roshidun xalifalari) boshqaruvi paytidagi Islom qadriyatlari keyinchalik yo'qola boshlagan va bu davr dinning haqiqiy mohiyatini ko'rsatib beruvchi davr bo'lib qolgan. Shuni nazarda tutib, Fitrat o'z risolasida islom tarixini qismlarga bo'lib o'rganadi. Bular: birinchi qism – Saodat davri;

ikkinchi qism – birinchi to'rt asl halifalar davri;

uchinchi qism – ummaviylar va abbosiylar halifaligi davri.⁶

Fitrat kitobida, Muhammad (s.a.v.) davridagi islohotlarning ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy ahamiyatiga to'xtalib, ularning jamiyatdagi ijobiy ta'sirlarini ta'kidlaydi. Fitratning fikriga ko'ra, Muhammad (s.a.v.) davrida kiritilgan islohotlar nafaqat diniy, balki ijtimoiy-siyosiy barqarorlik va tenglikni ham o'z ichiga olgan. Shuning uchun u kitobda bu davrni "saodat" davr sifatida ta'kidlaydi va musulmon jamoasining keyinchalik bu qadriyatlardan uzoqlashganini tanqid qiladi.

Fitratning diniy islohotlarga bo'lgan qarashlarini tahlil qilar ekanmiz, "Muxtasar islom tarixi" asarida u Islomning qadimiy tamoyillariga qaytish va yangicha ma'rifiy islohotlarni amalga oshirish zarurligini urg'ulaydi. Fitrat bu jihatdan asarda chuqur fikrlarni bayon qilib, diniy va ma'rifiy islohotlarni milliy uyg'onish bilan bog'laydi.

Muhammad (s.a.v.) hayoti va Islomning dastlabki davrlari haqida Fitrat o'z asarida atroflicha yoritgan bo'lib, unda payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.) hayoti va u zotning payg'ambarlik faoliyatini turli bosqichlarga bo'lib o'rganadi: uning ilk da'vati, Makka va Madina davrlaridagi faoliyati, hijrat, keyingi voqealar va Islom davlatining tashkil etilishi kabi bosqichlarga bo'lib o'rganadi. Fitrat, Muhammad (s.a.v.) ning payg'ambarlik da'vosi va uning musulmonlar jamoasini tashkil etishdagi mehnatlarini tafsilotlari bilan bayon qiladi. Ayniqsa, hijrat va Madina davri Islom tarixida yangi davrning boshlanishi sifatida katta ahamiyatga ega ekanini ta'kidlaydi.

Fitratning asarida keltirilishicha, Muhammad (s.a.v.) o'z da'vati orqali insonlarni adolatga, haqiqatga va ijtimoiy tenglikka chaqirgan. Islomning asosiy tamoyillari bu davrda shakllangan va aynan shu davrda musulmonlar jamoasi kuchayib, siyosiy va diniy jihatdan mustahkamlangan.

Asarda Muhammad (s.a.v.) ning siyosiy, ijtimoiy va diniy rahbarlik qobiliyatlarini yuqori baholab, uni nafaqat din yetakchisi, balki adolatparvar rahbar sifatida tasvirlaydi. Madina davridagi voqealar Fitrat tomonidan alohida e'tirof etiladi, chunki bu davrda musulmonlar jamoasi ilk bor mustaqil davlatga ega bo'lgan va Islom hukumati shakllangan.

Risolada Muhammad (s.a.v.) ning vafotidan keyingi davr, ya'ni to'rt xalifa boshqaruvi ham batafsil yoritilgan. Fitrat ushbu davrda musulmon jamoasining

⁶ Фитрат А. Танланган асарлар: 6-жилдлик. 5-жилд. – Тошкент.: Маънавият, 2010 йил. 36-бет

siyosiy va hududiy kengayishini, shuningdek, Islomning boshqa hududlarga yoyilishini aniq tasvirlaydi. Xalifalar davri tarixidagi eng muhim voqealar — Abu Bakr, Umar, Usmon va Alining xalifalıkları davrida sodir boʻlgan ijtimoiy, siyosiy va diniy islohotlar tahlil qilinadi. Fitrat xalifalik davrida Islomning hududiy kengayishi, bu davrda olib borilgan siyosiy va ijtimoiy islohotlar haqida maʼlumot beradi. Xususan, Umar ibn Xattobning xalifaligi davridagi adolatli boshqaruv va ijtimoiy islohotlar Fitrat tomonidan katta hurmat bilan tilga olinadi. Usmonning Qurʼonni jamlashdagi hissasi, shuningdek, Abu Bakrning musulmonlar birligini saqlab qolish yoʻlidagi mehnati Fitrat tomonidan yuqori baholanadi.

Kitobda bu davrdagi ijtimoiy barqarorlikning oʻrnini ichki mojarolar egallagani, ayniqsa, Ali davridagi fuqarolar urushi va fitnalar musulmon jamoasiga qanday salbiy taʼsir qilgani haqida tahliliy fikrlar berilgan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR.

Fitrat kitobda Islom tarixida ilm-fan va madaniyatning rivojlanishi haqida ham toʻxtalib oʻtadi. Islom madaniyatining yuksalishi, ayniqsa, Abbosiylar davrida Bagʻdod va boshqa ilmiy markazlarning tashkil etilishi, musulmon olimlarining dunyo ilm-faniga qoʻshgan hissasi haqida Fitrat aniq dalillar keltiradi. U musulmon olimlari matematikadan tortib astronomiya, falsafa va tibbiyot sohalarigacha katta ilmiy yutuqlarni qoʻlga kiritganliklarini taʼkidlaydi.

Fitrat ilm-fan va diniy bilimlarni oʻzaro bogʻlaydi. U kitobda musulmon olimlarining antik yunon, hind va fors ilm-fani bilan tanishib, ulardan qanday foydalanganini va oʻz ilmiy yutuqlarini qoʻshganini tasvirlaydi. Fitratning fikricha, Islom dunyosidagi ilmiy va madaniy yuksalish diniy qadriyatlar va maʼrifatning uygʻunlashuvi natijasida yuzaga kelgan.

Fitrat “Muxtasar islom tarixi” asarini yozar ekan, uning maqsadi oʻz davrining musulmon yoshlariga diniy va tarixiy bilimlarni yetkazish, ularda oʻz diniga, tarixiga boʻlgan hurmat va qiziqishni oshirish edi. Fitratning ushbu asari oʻz davrida diniy va maʼrifiy islohotlarni amalga oshirishda muhim oʻrin tutgan. U oʻz xalqiga milliy va diniy uygʻonish uchun islomiy qadriyatlarni bilish va oʻrganish zarurligini tushuntirishga intilgan.

Kitob milliy uygʻonish harakatining bir qismi sifatida diniy bilimlarni targʻib qilish, yoshlarni Islomning tarixiy ahamiyatini anglashga chaqirish va milliy maʼnaviyatni kuchaytirishga qaratilgan. Fitrat Islomni milliy uygʻonishning asosiy vositalaridan biri deb bilgan va bu asarda ham bu gʻoyani ilgari surgan. Fitrat Makka va Madina davrini oʻzaro taqqoslab, ularning ijtimoiy va siyosiy tuzilishidagi farqlarni ham ochib beradi. Makka davrida musulmonlar soni oz boʻlsa-da, ular bir-birlariga mustahkam yordam koʻrsatganini, Madina davrida esa islom jamoasi

mustaqil davlat sifatida shakllanib, nafaqat diniy, balki siyosiy boshqaruv tizimini ham o‘z zimmasiga olganini ko‘rsatadi.

Bundan tashqari, Fitrat ilk musulmonlar o‘rtasida sodir bo‘lgan asosiy voqealar, xususan, hijrat va Madinada yangi davlatning barpo etilishi haqida ham ma‘lumotlar beradi. Bu voqealar islom tarixi uchun juda muhim hisoblanadi, chunki ular musulmonlarning o‘zaro hamjihatlikda harakat qilishini va islom ta‘limotlarini amalga oshirishga bo‘lgan intilishlarini ko‘rsatadi.

Fitrat o‘z asarida islom tarixini ilmiy va ob‘ektiv yondashuv bilan talqin qiladi. U tarixiy voqealarni faqat diniy nuqtai nazardan emas, balki ijtimoiy va siyosiy omillarni ham inobatga olgan holda tahlil qiladi. Bu esa asarning ahamiyatini oshiradi va o‘quvchiga islom tarixini kengroq va chuqurroq tushunish imkonini beradi.

Fitrat tarixiy dalillarga asoslangan holda voqealarni tasvirlagan va ularni keng ilmiy bazaga asoslab yoritgan. Asarda diniy hissiyotlar ustuvor emas, aksincha, voqealarning ob‘ektiv tahlili muhim o‘rin tutadi. Bu jihat Fitratning islom tarixini ilmiy asoslarga tayanib yozganligini ko‘rsatadi. Uning bu yondashuvi, tarixiy faktlarni inobatga olgan holda, o‘quvchilar uchun islom tarixi haqidagi tushunchalarni aniq va lo‘nda tarzda taqdim etadi.

“Muxtasar islom tarixi” asari o‘z davrida juda katta ahamiyatga ega bo‘lgan. Birinchidan, bu asar musulmonlarga o‘z tarixlarini yaxshiroq bilib olishlariga ko‘maklashgan bo‘lsa, ikkinchidan, tarixiy voqealarni xolis va ilmiy tahlil qilishga undagan. Fitrat bu asar orqali musulmonlar orasida islom tarixini noto‘g‘ri talqin qilish yoki u haqdagi chalkash tushunchalarga qarshi kurashgan.

Ushbu asar o‘sha davr musulmonlari uchun yengil tushunarli tilda yozilgani sababli keng ommaga mo‘ljallangan. Fitrat o‘z asarini faqat ulamolar yoki olimlar uchun emas, balki oddiy xalq uchun ham tushunarli bo‘lishini maqsad qilgan. Bu jihat asarning o‘z davrida keng ommalashuviga sabab bo‘lgan omillardan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, Fitratning asari, har bir insonning o‘z tarixini bilish va ulardan saboq olish zarurligini ta’kidlaydi.

Yana shu narsani ta’kidlab o‘tish zarurki, risolani o‘qigan kitobxon asar yakuniga yetmagan degan xulosaga keladi. Albatta savol tug‘iladi, asar rostan ham yakunlanmaganmi?, yoki asarni qolgan qismi bizgacha yetib kelmaganmi? Bu savol hanuzgacha o‘z javobini topgani yoq.

XULOSA.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, “Muxtasar islom tarixi” Fitratning Islom dini va uning tarixi haqidagi chuqur bilim va tushunchalarini aks ettiruvchi asar bo‘lib, u musulmon ota bobolarimizga mustabid tuzum davrida milliy o‘zlikni

anglashida diniy va tarixiy ma'lumotlarni sodda va aniq shaklda yetkazishni maqsad qilgan. Ushbu asar Fitratning milliy uyg'onish harakatiga qo'shgan hissasining bir qismi sifatida, Islomning nafaqat diniy, balki ijtimoiy va madaniy jihatlarini ham yoritib, o'z o'quvchilariga yuksak ma'naviyat va madaniyatga erishish yo'lida diniy merosni qadrlash va o'rganishni o'rgatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Shavkat Mirziyoyev. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. –T.: “O‘zbekiston”, 2017 yil. 124-bet
2. Hamidulla Boltaboyev. Abdurauf Fitrat. –Toshkent.: “Yoshlar nashriyot uyi”. 2022 yil. 3-bet
3. Фитрат А. Танланган асарлар: 6-жилдлик. 5-жилд. – Тошкент.: Маънавият, 2010 йил. 36-bet
4. Абдурауф Фитрат. Мухтасар ислом тарихи(сўзбоши муал. ва таржимон Ҳ.Болтабоев). –Т.: «Янги аср авлоди», 2004
5. Абдулла Авлоний. Мухтасар тарихи анбиё ва тарихи Ислом(нашрга тайёрловчи, изоҳ. ва сўнгсўз муал. Р. Баракаев). –Т.: «ТИУ» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2008
6. Абдурауф Фитрат. Мухтасар ислом тарихи(сўзбоши муал. ва таржимон Ҳ.Болтабоев). –Т.: «Янги аср авлоди», 2004